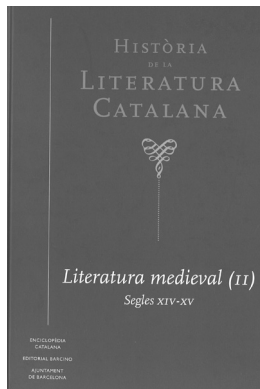

Notes bibliogràfiques

Història de la Literatura Catalana. Vol. 2. Literatura Medieval (II): segles XIV i XV

dir. Lola Badia, Barcelona: Enciclopèdia Catalana-Barcel·lino-Ajuntament de Barcelona, 2014, 847 p.

Escriure una història de la literatura no és mai una empresa fàcil i més quan en els darrers anys als punts de referència clàssics, representats per les obres de Martí de Riquer i Jordi Rubió, s'hi ha afegit més d'una iniciativa. Tot i això, el segon volum d'aquest projecte editorial i cultural dirigit per Àlex Broch confirma els òptims resultats assolits pel primer. Es tracta

del segon de tres volums dedicats a l'Edat Mitjana, dirigits per Lola Badia i que abracen el període dels segles XIV al XV, d'Eiximenis a Ausiàs March. L'autoria col·lectiva, a la base de tot el projecte, permet que els millors especialistes en cada àmbit i tema presentin tant els grans autors d'aquests segles com els menors, i el resultat és un volum extraordinàriament homogeni i uniforme malgrat les diferències d'enfocament i d'estil.

El recorregut s'inicia amb l'activitat dels ordes mendicants a la Corona d'Aragó (cap. 7.1 a cura de S. Martí) per després aturar-se en l'obra de Francesc Eiximenis (cap. 7.2 a cura de D. Guixeras i S. Martí) i Vicent Ferrer (cap. 7.2 a cura de X. Renedo). S'hi afegeix una breu revisió d'altres autors mendicants: Ramon Martí, Eimeric, Eiximeno, seguit d'un paràgraf sobre la Doctrina moral de Pacs (a cura de S. Martí) i d'un sobre la literatura sapiencial (a cura de B. Taylor). El cap. 8 (a cura de L. Badia) ofereix una interessant anàlisi dels usos lingüístics de la cort: cancelleria, secretaria, notaris i ambaixadors, mentre que al cap. 9 (a cura de L. Cifuentes, J. Pujol i M. Ferrer) es presenten de manera aprofundida les traduccions en català no només de les obres li-

teràries sinó també de les científiques i religioses. El cap. 10 està dedicat a Bernat Metge (a cura de L. Cabré, amb una incursió de L. Badia sobre *Lo Somni*) mentre que el successiu tracta d'Anselm Turmeda (a cura de M. Pedretti). El cap. 12 analitza la poesia de cort des de l'època de Joan I a la de Ferran el Catòlic (a cura de J. Torró). L'últim capítol, dedicat a Ausiàs March (a cura de L. Cabré) i als seus successors (a cura de J. Torró i F. Rodríguez Risquete), es clou amb una anàlisi de la transmissió impresa de l'obra marquiana (a cura d'A. Lloret).

En unes poques ratlles és impossible resumir totes les aportacions que presenta aquest volum per a l'estudi de la literatura catalana, entre d'altres coses perquè el mateix concepte de literatura queda modificat per la recerca que aquí es difon. Així, encara que els capítols dedicats als grans autors respecten els esquemes d'anàlisi tradicional, en altres passatges s'incorporen anàlisis d'una extraordinària modernitat conceptual, tot examinant amb la mateixa profunditat els documents de cort que les traduccions literàries o científiques, fonts importantíssimes des d'un punt de vista lingüístic però també per entendre la formació dels autors analitzats, per

definir l'humus cultural de la producció excepcional de l'anomenat «segle d'or» de la literatura catalana (del qual se n'ocuparà també el darrer volum de la part medieval d'aquest projecte editorial).

Pel que fa als grans autors, la paraula clau dels capítols que els estan dedicats és exhaustivitat: no només es proporciona un quadre acurat i actualitzat de la seva vida i obra sinó que en diversos casos es proposa un recorregut de lectura temàtic (Ausiàs March, cap. 13.2) o històric (La poesia cortesana, cap. 12) que refresquen la memòria de l'estudiós i encuroseixen el lector comú. Per als autors plurilingües (Eiximenis, Turmeda), no només s'estudia l'obra catalana sinó que també s'ha tingut en compte la llatina i àrab respectivament, obtenint-ne així una visió completa.

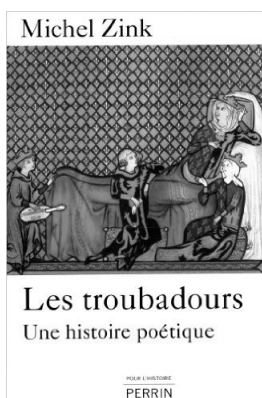
La dificultat que poden presentar les obres medievals per al lector modern queda superada gràcies a la traducció dels mots més complicats, que s'insereixen directament en el text, sense impedir el gaudi de la llengua original; només en els pocs passatges realment difícils trobem la traducció sencera sota el text de referència. La rica bibliografia final i els índexs analítics esdevenen un instrument de recerca fonamental per a qui vulgui endinsar-se en l'estudi dels temes i autors proposats. A més a més, al final de cada capítol trobem una bibliografia bàsica que tria els volums de referència principals, ajudant així el lector no acadèmic a no perdre's entre una massa de referències bibliogràfiques.

Així doncs, hem d'agrair als autors que hagin sabut crear un volum de referència, amb tanta originalitat com autoritat, il·lustratiu per als estudiosos de la literatura i de la llengua catalanes però també accessible per al lector no acadèmic, que es quedarà per força bocabadat davant de la multiplicat dels temes i de les veus que van

donar vida a l'Edat Mitjana catalana. Des d'un punt de vista mediterrani i europeu, com que l'Edat Mitjana és el punt de partida fonamental del concepte d'Europa, aquests volums (hi compto el precedent i, sens dubte, el tercer) ens confirmen la importància política i cultural de la Corona d'Aragó, a través de la qual l'humanisme italià va penetrar la península Ibèrica, no com la còpia estèril d'un moviment de moda sinó reinterpretat a la llum d'un substrat multicultural (i multiètnic, si en volem dir així) únic i excepcional, que aquests dos volums fan evident amb tota la seva varietat i matisos.

SIMONE SARI

Les troubadours: Une histoire poétique Michel Zink

París: Perrin, 2013, 368 p.

Després de treballs clàssics com *la Littérature française du Moyen Âge* (1992) —en particular el cinquè capítol— o el provocador i interessant *Le Moyen Âge et ses chansons ou un passé en trompe-l'œil* (1996), Michel Zink torna a dedicar la seva prosa lúcida i elegant als trobadors. Aquest cop n'ofereix una «història poètica» (un concepte enigmàtic, de mal definir: vegeu la reflexió de les p. 15-16), confegida a partir «de leur vie, de leurs voyages et de leurs amours, de leurs

rencontres de leur carrière, et de leur œuvre», però també del seu art, la seva transmissió, de la seva influència i dels seus exegetes. En definitiva és una història bastida fonamentalment, però no exclusivament, sobre la lectura dels poemes i de les proses que els acompanyen en alguns cançoners, les anomenades *vidas* i *razos*, i que va prenent cos en una sèrie de breus capítols temàtics, (agrupats en seccions més àmplies que l'índex no fa explícites). Un rere l'altre aquests capítols van teixint un discurs ben travat a propòsit dels trets essencials, de les grans figures i d'alguns moments definidors en l'evolució de la tradició trobadoresca. És, en aquest sentit, un llibre per resseguir pàgina rere pàgina més que no pas per consultar: la recompensa és immediata, perquè l'estil és llegidor i amè, i el volum està dissenyat amb aquesta mena de lectura en ment. Així, els textos que apuntalen el discurs es reproduïen generosament, amb traducció al francès. Les referències bibliogràfiques, reservades sempre per a les notes al final del volum, deixen el text net per als lectors que volen submergir-se en el discurs sense distraccions; ara bé, aquells que les consultin trobaran un seguit de referències bibliogràfiques molt actualitzades i ben triades, cosa inusual —però ben d'agrair— en un volum que es presenta com un intent d'acostar els trobadors al públic lector, «une invitation à lire ces poèmes anciennes».

Després d'una breu introducció, el llibre dedica una atenció especial a Guillem d'Aquitània, primer trobador d'obra coneguda. Els cinc primers capítols (p. 15-93) l'analitzen com a predecessor de la tradició trobadoresca, però sobretot ens l'acosten com a figura, situant-lo en el seu context i mirant de fer sentit de les aparents contradiccions de la seva obra conservada, algunes producte dels prejudicis

de la crítica, altres deliberadament plantades pel trobador. Gràcies a un ventall de materials que va de la vida en prosa a les cròniques contemporànies, passant per les propostes de la crítica i les dades històriques conegudes, Zink en fa una interpretació matisada, accessible i fascinant.

Amb mestria camuflada de simplicitat i sensatesa, Zink va col·locant totes les peces al seu lloc per permetre'ns descobrir una rica reconstrucció de conjunt de l'època inicial de la lírica trobadoresca, habitada per Guillem d'Aquitània, Ebles de Ventadorn, Marcabré, Jaufre Rudel i Cercamon. Tot seguint Luciano Rossi, el sisè capítol (p. 95-104) apunta que aquest darrer podria ser el nom poètic d'Ebles de Ventadorn. L'anàlisi de Zink atribueix a Cercamon un lloc central com a precedent de les tendències trobadoresques més fructíferes, a diferència, per exemple de Guillem d'Aquitània o Marcabré. Sense acabar d'afirmar-la, el caràcter central de la poètica de Cercamon, desenvolupat al setè capítol (p. 103-120), és potser l'element més convincent de la identificació amb Ebles: el darrer és recordat com a mestre per molts trobadors, però no s'ha conservat cap peça sota el seu nom, mentre de l'obra atribuïda al primer corroboraria i donaria substància a aquest mestratge. Per a l'obra de Marcabré i les nocions sobre l'amor que la guien, desenvolupades als capítols vuitè i novè (p. 121-146), Zink recorre a bastament als treballs de Roncaglia i reivindica així l'angle clerical de la posició Marcabruniana. Al present volum es destaca la inversió que Marcabré efectua sobre molts gèneres (tot i que no discuteix quina forma tenien en aquell moment primerenc). Com en el cas de Guillem d'Aquitània, les *vidas* de Marcabré acaben confirmant-se com l'obra d'un crític literari agut més que d'un biògraf. Per a Jaufre Rudel

i la seva celeberrima vida, evocats al desè capítol (p. 147-163), Zink en destaca amb Leo Spitzer el caràcter oníric, però, d'altra banda, opta per interpretar l'amor de lluny com una referència geogràfica, tot negant cap possibilitat d'una interpretació sacra (aquí la referència en nota és el recent estudi de Zufferey).

Després d'aquest panorama de la primera generació de trobadors, a partir de l'onzè capítol, Zink ens introdueix a la segona mitjançant l'evocació de la galeria de trobadors de Peire d'Alvernha (p. 165-207), on els retrats responen a una sàtira dels trobadors reunits més que no de la seva poesia. Hi destaca la referència recurrent a l'oposició entre trobar *clus* i trobar *leu* (que no té en compte alguns dels matisos proposats per Di Girolamo a *I trovatori*, 1989), amb un èmfasi especial en l'obra de Peire Rogier, Raimbaut d'Aurenga i Guiraut de Bornelh. El tretzè i catorzè capítol (p. 209-227) se centren en l'obra de Bernart de Ventadorn, fent evident un cop més que l'anècdota biogràfica de la vida reposa sobre l'obra (també en aquest cas basada sobre l'al·lusió de Peire d'Alvernha) i que és difícil reconstruir una trajectòria literària a partir d'aquestes introduccions (com havia intentat Appel). En reflexionar sobre la dicotomia entre cos i cor i la plasmació dels desitjos eròtics dels trobadors, Zink acaba ensopegant també amb l'humor i la ironia recurrent en aquesta tradició i reafirmant que els autors de les *vidas* i *razos* són lectors finíssims que reflecteixen aquest to en les seves proses. Aquest és un dels fils conductors del llibre: els autors de *vidas* i *razos* eren exegetes que van posar de relleu els elements centrals dels poemes trobadorescos, encara que ho formulessin en forma biogràfica o anecdòtica. I això és veritat per a les biografies més celebrades com la de Rudel, però

també per a proses menystingudes com la *razo* de «Can vei la lauzeta mover». Al capítol quinze (p. 229-243), l'autor fa un parèntesi per centrar-se en un poema «La genser c'anc nasqués nuda», d'atribució controvertida, que Zink és partidari d'atribuir a Guilhem Ademar i que caracteritza com a emblemàtic dels recursos trobadorescos i del tema de la nuesa imaginada de la dama. El capítol setze (p. 245-258) rebla el comentari de Bernart de Ventadorn, sobretot de «Can vei la lauzeta mover», tot insistint en la centralitat de l'expressió del desig en la seva poètica.

Els capítols que resten (p. 259-301) aprofiten la lectura dels poemes, sobretot de Raimon de Miraval, Rigaut de Berbezilh i Gaucelm Faidit, a la llum que n'havien ofert els exegetes medievals, per fer èmfasi sobre el rerefons psicològic de la lírica dels trobadors, en tractar de l'amor, del desig, de la natura de la gelosia, de l'exclusió, de la frustració, de la humiliació: sobre tots aquests aspectes i més les *vidas* i *razos* «mettent les points sur les i, là ou les poemes sont evanescents ou vagues». La darrera parada en aquesta «promenade par les chansons», al capítol dinovè (p. 291-301), és l'obra d'Arnaut Daniel i la reflexió sobre la creació poètica que evidencia la hilarant i alhora paradoxal *razo* d'«Anc ieu non l'aic, mas elha m'a», una cançó «qui ne peut pas être d'Arnaut Daniel parce qu'elle ne peut être que de lui».

Arribats al final d'aquest recorregut per la història poètica dels trobadors, només queda lamentar que Michel Zink, com ell mateix reconeix a les darreres pàgines, no hagi aplicat aquesta lectura intel·ligent i apassionant als trobadors més tardans (l'únic apunt, sobre Guiraut Riquier en recorda més el caràcter «tradicional» de testimoni del declivi que no en reconstrueix l'ambient tal com convindria urgentment): si els primers se'n be-

neficien perquè Zink desbrossa el camí fins i tot massa transitat per la crítica, els últims necessitarien una lectura actualitzada però amb aquesta amplitud de coneixements i finor analítica.

MIRIAM CABRÉ

Il trovatore Peire Cardenal Sergio Vatteroni

Mòdena: Mucchi, 2013, 1078 p.

L'edició crítica, filològicament fonamentada, de l'obra de Peire Cardenal respon a una necessitat que ja havia posat de relleu Karl Vossler el 1916. Si bé disposàvem dels estudis del mateix Vossler i de l'edició de l'obra completa a càrrec de René Lavaud, publicada el 1957, hi ha diversos aspectes que, com apunta el nou editor, calia corregir a la llum de noves dades textuais, històriques i lingüístiques, i de qüestions de fons com l'alienació entre el debat teòric i l'edició crítica o l'eclecticisme metodològic, que es concreten en diversos problemes en l'anàlisi de la tradició manuscrita. Sergio Vatteroni va emprendre, doncs, aquesta àrdua tasca editora ja fa una bona colla d'anys, recollint-ne el treball en curs en una sèrie d'edicions parcials, que ara culminen en aquests dos volums.

L'extensíssim corpus de qui sembla que va ser l'escrivà de Raimon VI de Tolosa, documentat com a tal l'any 1204 (aquesta data segurament coincideix amb les noces

del comte de Tolosa amb Elionor d'Aragó), presenta una gran complexitat tant pel volum del corpus com també per la seva difusió textual. Precisament aquesta vinculació amb la cort tolosana resultarà un nexa important per explicar bona part de la seva obra. L'anàlisi de Cardenal dins de la lírica i la política del seu temps i l'atenció sistemàtica a tots els elements necessaris per a una edició rigorosa són els dos puntals d'aquests volums.

El treball de Vatteroni comença amb un seguit de taules molt útils, que ens situen en el magne corpus de Peire Cardenal i la complexitat de la feina d'estudiar-lo i editar-lo, i condensa així el resultat d'alguns dels aspectes que encapçalen la introducció. En primer lloc, la taula dels 26 manuscrits que contenen l'obra de Cardenal, als quals s'hi han de sumar els 13 testimonis de tradició indirecta. El corpus estudiat consta d'un total de 103 peces, entre les quals hi comptem les d'atribució segura, les d'atribució dubtosa (14 peces) i els casos d'apòcrifs (4 peces). Tenir en compte també les peces dubtoses i apòcrifes és una de les decisions que donen al llibre un valor més enllà de l'estudi de l'obra de Cardenal. Vatteroni presenta també dues taules de concordances entre l'ordre de les composicions proposada a la seva edició, la numeració de Pillet-Carstens i la de l'edició de Lavaud.

Amb una introducció que supera el centenar de pàgines, Vatteroni analitza un ventall ampli d'aspectes relatius a la figura i l'obra del trobador. Comenta en primer lloc l'ordre proposat en la seva edició i raona les qüestions relatives a l'atribució de les peces. Proposa una ordenació alfabètica, atesa la complexitat que suposaria un criteri cronològic o temàtic i el risc de sobreinterpretar els indicis que provenen de les tries dels compiladors dels manuscrits. Seguidament

descriu la presència de les peces del trobador en cadascun dels manuscrits i discuteix amb especial atenció el llibre de Miquel de la Tor, tot assenyalant els límits de la reconstrucció que se'n pot fer, i la relació amb el *libellus* (un recull compacte de l'obra de Cardenal) que reporta el cançonier T. El tercer apartat està dedicat a la cronologia i la geografia de Cardenal: en una vintena de pàgines, Vatteroni recull les escasses dades biogràfiques sobre el trobador i els indicis provinents de la lectura dels poemes per definir l'arc cronològic de la producció de Peire Cardenal i l'abast de la seva relació amb els comtes tolosans i els altres estímuls darrere la seva obra. Un dels aspectes que aquest panorama ha de permetre, una de les vies que obre, és la recerca més minuciosa de la influència del trobador del Velay, per exemple a Catalunya. Vatteroni completa aquest estudi amb un seguit de taules de formes mètriques i rímiques de cada peça, que inclouen dades respecte a les tornades i la cesura dels decasil·labs, juntament amb una extensa anàlisi d'aquests aspectes. L'estudi introductor i es completa amb una secció d'observacions lingüístiques, amb referència a la fonètica dels segments en posició de rima, la morfologia i el lèxic. Tots aquests elements són fonamentals per al subsegüent treball d'edició però també seran utilíssims per a l'estudi de la poesia tardotrobadoresca.

El cos del volum és, en essència, l'edició anotada de cadascuna de les composicions del trobador. L'extens corpus del trobador comporta que l'anàlisi individual de les composicions s'estengui gairebé 800 pàgines (de la pàgina 139 del primer volum fins a la pàgina 932 del segon). Cadascuna de les composicions compta amb un davantal introductor que detalla els testimonis manuscrits, les edicions i estudis previs, una breu anàlisi

mètrica i una detallada aportació sobre els aspectes temàtics i històrics que es desprenen de cada peça, juntament amb una minuciosa atenció als aspectes lingüístics. L'anàlisi ecdòtica ressegueix els accidents de la tradició i proposa la filiació dels manuscrits, o un stemma si s'escau, peça per peça. És destacable i d'agrair el doble aparat crític, un per a les variants substancials i un segon per a les variants gràfiques. El text va acompanyat d'una traducció íntegra en italià i un generós aparat de notes que toca tots els aspectes tinguts en compte a la introducció i als davantals. Finalment, també cal destacar el glossari complet i l'índex onomàstic i toponímic, que juntament amb la llista de referències bibliogràfiques, tanquen el volum.

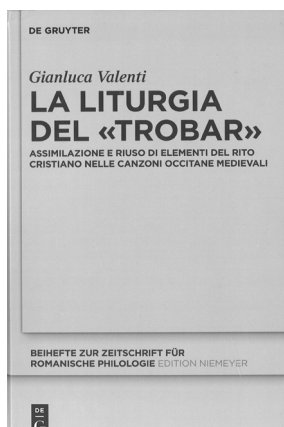
A diferència de Lavaud, que va optar per editar a partir del cançonier T, Vatteroni opta pel manuscrit I com a font gràfica i, en cas de necessitat, es decanta pel cançonier que menys variacions hagi patit. La magnitud del corpus de Cardenal fa inevitable que alguns detalls s'escapin si es vol filar més prim o que la consideració d'error i algunes lliçons escollides siguin discutibles. Així, per posar un exemple, al poema 57 la lliçó "pregon" dels testimonis T i M envers "preon" és considerada un error significatiu quan es tracta d'una variant gràfica (ll: 705). Són minúcies que no desmereixen en absolut el mèrit ni la qualitat global de l'empresa. Per contra, un dels grans encerts de Vatteroni és sens dubte l'atenció a alguns manuscrits poc considerats pels especialistes, com ara el català VeAg, als testimonis fragmentaris i també a la tradició indirecta.

Per tot això, cal considerar aquesta edició de l'obra de Peire Cardenal com una gran contribució a l'estudi del trobador i de la seva època. Les dades i els instruments que proporciona haurien de ser un estímul per continuar l'anàli-

si de l'obra de Cardenal i de la seva recepció, una peça fonamental per avançar en el coneixement de la lírica tardotrobadoresca.

MARIONA VIÑOLAS

La Liturgia del «Trobar».
Assimilazione e riuso di elementi del rito cristiano nelle canzoni occitane medievali
Gianluca Valenti

Berlin-Boston: De Gruyter
(Beihefte zur Zeitschrift für
romanisches Philologie, band
385) 2014, XIII+295 p.

El present volum és el resultat de la recerca doctoral que l'autor va dur a terme entre els anys 2008 i 2012 a la universitat La Sapienza de Roma. L'objectiu, segons formula a la introducció (cap. 1), és verificar els rastres de la litúrgia cristiana, conscients o inconscients, a la lírica trobadoresca, sense caure en l'obvietat (la omnipresència de la litúrgia ha d'haver influenciat per força els trobadors) ni en l'exclusió excessiva (les temàtiques litúrgiques, tan llunyanes de les dels trobadors, s'han de considerar per força fonts menors), com indica l'autor a la p. 2. El grau de coneixement de la litúrgia depenia naturalment de l'estament al qual es pertanyia, però fins i tot els més baixos, si oïen missa almenys un cop a la setma-

na, podien adquirir una familiaritat suficient com per poder reutilitzar-ne els elements.

La tria del corpus estudiat, que no vol ser exhaustiu, inclou trobadors de diversos períodes i de diversos estaments, seleccionats per analitzar diversos aspectes de la litúrgia cristiana. Se'n presenten també els elements bàsics: l'any litúrgic, l'estructura de la missa i la tipologia llibresca que la transmet, tot assenyalant les diferències principals entre els ritus europeus i la seva confluència progressiva cap a un ús comú del ritu romà durant els segles XII i XIII.

El segon capítol se centra en els textos paralitúrgics (himnes, *trops* i *versus*), dels quals confirma l'escassa o nul·la influència textual sobre la producció trobadoresca assenyalant-ne, en canvi, la importància en alguns aspectes concrets: la mètrica, molt especialment en els primers trobadors; les citacions dels himnes, que formaven part de l'educació escolar de l'època; i, finalment, un petit esbós d'estat de la qüestió sobre l'origen del terme

CULTURA
TROBADORESCA

Troubadour Poems from the South of France, trad. William D. Paden i Frances Freeman Paden, Cambridge: DS Brewer, 2014.

Guillaume d'Aquitaine, *Le Néant et la Joie*, traduction et présentation Katy Bernard, Gardonne: Editions fédérop, 2013.

Flamenca, ed. François Zufferey, trad. Valérie Fasseur, Paris: Le Livre de poche, 2014.

Stefano Resconi, *Il canzoniere trobadorico U. Fonti, canone, stratigrafia linguistica*, Firenze, Edizioni del Galluzzo per la Fondazione Ezio Franceschini, 2014 (Corpus des Troubadours, 4).

Valentina Atturo, *La metamorfosi dei sensi. La donna dai trovatori a Petrarca*, Roma: Bagatto Libri, 2013.

trobador en la forma *tropus* i de vers en versus.

El punt de partida de l'anàlisi pròpiament dita, al capítol 3, és Guillem d'Aquitània. L'autor se centra en les citacions de noms de sants a l'obra del primer trobador, que no s'han de considerar com un simple farciment, sinó que constitueixen mencions precises a sants locals o, com en el cas de Sant Marçal, una terme clau que relaciona la producció del comte de Poitiers amb l'escola musical de l'abadia de Llemotges i afegeix una nota irònica sobre la capacitat taumàtúrgica del sant. Per acabar, Valenti proposa una esmena interessant al v. 29 de «Ben vueill que sapchon li pluzor» (PC 183,002): la substitució de la rima «Julia» amb «Junia», corresponents als noms de dos sants locals (Julia i Junia), assimilats a una única figura com succeeix sovint a l'Edat Mitjana, les relíquies dels quals en dates diverses (1098-99 i 1102) havien estat traslladades en presència de Guillem.

El capítol 4 analitza les citacions bíbliques de Marcabré, una qüestió espinosa, que l'autor enfoca amb molta intel·ligència. Mitjançant l'anàlisi dels textos, defineix

la finalitat de les citacions del gascò, des de la citació deliberada per afegir un significat més profund al sentit literal a la citació instrumental per legitimar l'argumentació o per facilitar la comprensió. A més, fa palesa de quina manera Marcabré va poder arribar a conèixer els textos en qüestió (la missa de diumenge, la memòria col·lectiva i sobretot la litúrgia). En cap dels tres casos, no hi ha mai una citació directa del text sacre, que seria l'excepció respecte a l'ús de passatges litúrgics, més propers a la quotidianitat dels poetes. Aquesta teoria es confirma, al capítol 5 amb dues poesies religioses de Peire d'Alvernhe, «Deus, vera vida, verays» (PC 323,16), les fonts litúrgiques de les quals remetent a un context penitencial que es correspon amb el sentit del poema, i «Lauzatz sia Hemanuel» (PC 323,21), basat en les lectures de la litúrgia pasqual.

Al capítol 6, Valenti estudia la correspondència proxèmica entre la gestualitat del festeig cortès, similar a l'homenatge feudal, amb la posició del fidel durant la pregària. Per a l'home medieval les dues darreres ja tendien a confondre's i en afegir-se una tercera modalitat similar, els trobadors (en particular Gaucelm Faidit) van poder emprar tant el simbolisme de l'homenatge feudal com el litúrgic per descriure's mentre suplicaven a la dama, en una posició similar a la d'un penitent. És una dada que confirma una miniatura del cançonier N. Es pot dir, doncs, que la superposició proxèmica demostra una influència de la litúrgia en la producció occitana en un grau semblant a la del ritual cortès.

Seguidament, al capítol 7, la recerca se centra en l'anàlisi del sagrament de la penitència, el més present a la literatura trobadoresca. El punt de referència cronològic és el IV concili Laterà (1215), a partir del qual la pràctica de la penitència / confessió es va convertir

en un aspecte cada cop més central de la vida cristiana. El corpus poètic seleccionat, que separa les poesies profanes de les religioses, presenta entre els textos de la segona categoria, d'autors diversos, algunes semblances provinents de la paràfrasi lliure i / o traducció de textos litúrgics similars. Entre les primeres sembla que s'estableix un diàleg provocat per dos factors: a) la presència de la metàfora del trobador penitent, que s'interpreta de maneres diverses però que en tots els casos refuta la culpa individual i b) la data de composició posterior al 1215, que confirma una familiaritat més gran amb el sagrament a partir d'aquest moment. Un cop més la història de la litúrgia es reflecteix i acompanya la de la literatura occitana. El vuitè i darrer capítol reprèn el procediment argumentatiu del precedent, aquest cop concentrant-se en la imatge del «foc d'amor», absent de les escriptures, pot derivar de diverses fonts d'inspiració: la mística de l'època i la poesia llatina, però també la litúrgia, en particular la relacionada amb la Pentecosta. A les conclusions del capítol 9, l'autor recapitula amb òptima brevetat les idees i els resultats de la recerca, oferint tot seguit una vasta bibliografia, ben classificada i un índex de les cançons trobadoresques citades.

La tesi de partida queda plenament confirmada gràcies a la recerca de l'autor i el resultat és un volum que ja es pot considerar un text important per a la futura recerca a tota la literatura occitana. Totes les propostes d'esmena dels textos estan plenament justificades i els límits que imposa Valenti són els adequats per a una nova lectura de les fonts trobadoresques. La (re)introducció de l'estudi de les fonts litúrgiques resulta en definitiva un nou repte per a futurs investigadors, tot i la dificultat que suposa, atesa la diversitat dels ri-

NOVA HISTÒRIA DE LA LITERATURA CATALANA MEDIEVAL

Àlex Broch (dir.) *Història de la Literatura Catalana, Vol. 1. Literatura medieval (1): Dels orígens al segle XIV* (dir. Lola Badia), Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Barcino - Ajuntament de Barcelona, 2013.

Àlex Broch (dir.) *Història de la Literatura Catalana, Vol. 2. Literatura medieval (2): segles XIV-XV* (dir. Lola Badia), Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Barcino - Ajuntament de Barcelona, 2014.

Àlex Broch (dir.) *Història de la Literatura Catalana, Vol. 3. Literatura medieval (3): segle XV* (dir. Lola Badia), Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Barcino - Ajuntament de Barcelona, 2015.

tus en ús a Europa i la complexitat objectiva de resseguir la possible influència o inspiració, ja que es tracta d'això més que d'una font directa i clara. Amb l'aprofundiment d'aquest treball, per exemple amb els trobadors de fora de l'àrea occitana, poc presents al volum de Valenti, es pot acabar de confirmar la vàlua d'una recerca que ja és rica en novetats i avenços interessants per als estudiosos de la literatura medieval.

SIMONE SARI

L'invention chrétienne des cinq sens dans la liturgie et l'art au Moyen Âge **Éric Palazzo**

Éric Palazzo

L'invention
chrétienne
des cinq sens
dans la liturgie et l'art au Moyen Âge

**París: Les Éditions du Cerf,
2014, 512 p.**

El recent monogràfic d'Éric Palazzo reuneix el treball que aquest membre ja sènior de l'iuF i del CESCM de Poitiers ha estat portant a terme els últims anys. El camí escollit és, doncs, prou conegut pels lectors o alumnes de l'historiador. La litúrgia és al centre de la problemàtica, però sempre enfocada des d'una perspectiva artística, és a dir, en tant que activitat performativa estretament vinculada a tota una sèrie d'experiències sinestètiques. Aquesta focalització permet a l'autor esquivar les recurrents crítiques a l'absència d'estudis so-

bre història social en les seves investigacions. Per altra banda, l'estudi comparatiu és d'una extensió i una exhaustivitat màximes, cosa que porta a col·lació tota mena de referències a fonts procedents de la teologia, les arts, la literatura i les ciències. Aquesta perspectiva interdisciplinària sembla adequada sobretot tenint en compte les aspiracions del volum: oferir una reflexió antropològica i històrica —no pot ser d'altra manera— sobre els cinc sentits durant el període medieval.

Els arguments generals que vertebrèn tota l'obra giren a l'entorn de, en primer lloc, la idea de la litúrgia com una forma retòrica o artística que, a través de la receptivitat sensorial, dona visibilitat a allò que és invisible, és a dir, la divinitat. En segon lloc, l'estudi s'enfoca cap als diferents rols i interpretacions que han gaudit o sofert els cinc sentits a l'empara del cristianisme medieval.

El propòsit d'Éric Palazzo a l'hora de barrejar aquests ingredients és proporcionar una aproximació suposadament nova —així és com ho expressa ja al pròleg— a textos, imatges i objectes relacionats amb la litúrgia cristiana de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana occidental. Planteja, d'aquesta manera, una restitució «viva i real» dels rituals gràcies a una investigació gairebé enciclopèdica de la dimensió sensorial de la litúrgia. O el que és el mateix, una recerca sobre la materialitat dels objectes utilitzats, l'espai on s'emmarquen les pràctiques —l'església— i els textos o imatges als quals es recorre com a manual d'instruccions o testimoni d'experiències.

Aquesta perspectiva, malgrat utilitzar una metodologia interdisciplinària i pretesament nova, entronca clarament amb els estudis de Jean Leclercq qui, a través de la lectura i el coneixement íntim dels autors cristians de l'Edat Mitjana,

concebé la litúrgia com el lloc per excel·lència de l'activitat sensorial del cos i la càrrega sinestètica dels rituals, cosa que afavorí una realització íntegra de la teologia de l'Església. A partir d'aquesta concepció, Palazzo arboritza el seu discurs fent contínues referències a l'activació de la dimensió sensorial provocada per la litúrgia, en tant que pràctica i expressió artística més global d'aquesta època. Les fonts utilitzades per demostrar aquesta noció s'arrelen principalment en les Escriptures, però també en el pensament antic. Es privilegien —i l'autor mateix ho adverteix— els pares de l'Església, amb especial atenció a Agustí d'Hipona, però els pensadors de la baixa Edat Mitjana són ben presents en tota l'obra.

El tarannà de l'estudi és fonamentalment enciclopèdic, i així ho testimonien la densitat i la naturalesa del capítols. L'obra està conformada per un total de dotze capítols amb una mitjana de vuit subcategories tan explícites com les següents: «Les sens corporels et les sens spirituels», «Les cinq sens chez saint Augustin», «Les cinq sens et les sens du coeur», «La hiérarchie des cinq sens», entre d'altres. El volum, per tant, s'erigeix com una obra de referència per a estudiosos de l'Edat Mitjana, als quals nodreix amb tot un repositori de cinc-centes pàgines ben fragmentat i estructurat, que proporciona referències literàries i pictòriques que van molt més enllà dels cèlebres *Anticlaudianus* o «La dame à la licorne». De fet, el volum es presenta dotat de fins a trenta làmines a pàgina completa i en color, un bé de gran valor per la raresa de les fonts citades i per acompanyar les extenses explicacions iconogràfiques, que d'una altra manera tindrien el risc de caure en sac foradat.

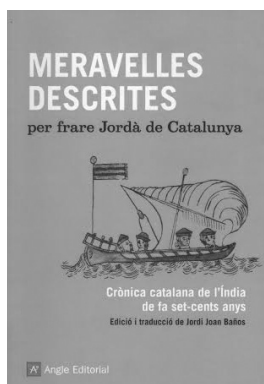
La narració és feixuga a causa d'un estil profundament acadèmicista, estil que, d'altra banda,

assegura un rigor excel·lent en la gestió de les fonts, les notes i de l'abundant bibliografia. Al cap i a la fi, aquests són els útils que cerca majoritàriament el lector potencial d'aquest tipus d'obra.

Conseqüentment, es podria considerar aquest volum com un llibre de consulta, obligatori en totes les estanteries d'aquells que es dediquin a l'estudi de la litúrgia, l'art, les emocions o la literatura durant l'Edat Mitjana.

SERGI SANCHO FIBLA

Meravelles descrites per frare Jordà de Catalunya, Jordi Joan Baños

Barcelona: Angle Editorial, 2014, 124 p.

Ja fa anys que la col·lecció «El Far» d'Angle Editorial ens regala petites joies de la literatura universal, en edicions assequibles per al gran públic i amb un criteri de selecció eclèctic i sovint poc convencional. Així, en el si de la col·lecció hi conviuen alguns dels grans noms de la literatura occidental contemporània, com Rilke, Hesse, Austen, James, Twain, Tolstoi o Pessoa, amb peces d'autors més reculats (Sèneca, Petrarca, da Vinci), obres d'altres latituds (*l'Elogi de l'ombra* del japonès Junichiro Tanizaki) o rareses com els peculiars llibres d'Edward Gorey. «El Far» ens ha acostumat a les sorpreses agrada-

bles, i l'aparició de *Meravelles descrites*, presentades i traduïdes pel poeta i periodista Jordi Joan Baños, no n'ha estat precisament l'excepció.

Les *Meravelles descrites* (en llatí, *Mirabilia descripta*) és un relat de viatges redactat pels volts del 1330 per un frare dominicà que en la documentació de l'època és conegut com a Iordanus Catalanus. Jordà va pertànyer a la Societas Fratres Peregrinantium Propter Christum Inter Gentes, els reglaments de la qual van ser aprovats al Concili de Viena del Delfinat de 1311, va aprendre la llengua persa i va viatjar fins a l'Índia. Fra Jordà va guiar quatre franciscans que pretenien arribar a Colombo (actualment, Kollam), però no ho aconseguiren perquè abans foren martiritzats a Tana, prop de Bombai. Jordà parla dels seus companys franciscans a la crònica del seu viatge, però relata els fets i la situació de desemparament en què restà en dues cartes escrites el 1321 i el 1323, respectivament (Baños en publica una traducció al català a les p. 117-124). El 1329, potser després d'haver dictat les *Mirabilia descripta*, el papa Joan

XXIII el nomena bisbe de Colombo, i per tant, Jordà esdevé el primer bisbe catòlic de l'Índia. La crònica del frare, emparentada amb altres famosos llibres de viatges com els de Marco Polo (escrit només trenta anys abans) i Ibn Battuta, descriu, en algunes parts de forma molt suggestiva, les meravelles que Jordà va veure al llarg del seu periple, si bé el predicador també inclou informacions de segona mà sobre països que no va visitar. Precisament, l'aparició del meravellós sobrenatural o fabulós se sol circumscriure a les parts en què Jordà reporta dades d'altres fonts, mentre que el meravellós de les terres trepitjades pel frare prové més aviat de l'enorme contrast que presenten en relació amb el món occidental que coneix.

De fet, Jordà ofereix descripcions força detallades i precises sobre diversos aspectes dels països orientals. La descripció de les tres Índies —Menor, Major i Terça— ocupa gairebé dos tercers parts de l'obra, però Jordà també inclou informacions, més o menys succtes, sobre Grècia, Armènia, Pèrsia, Etiòpia, el Gran Tàrtar, Caldea, Geòrgia, l'illa de Quios i Turquia. El predicador mostra un interès particular per la flora i la fauna, la geografia, la política, certes pràctiques religioses i altres costums relacionats amb el vestit o l'alimentació. A l'entrada de l'Índia Menor, els signes més visibles que es tracta d'un nou món als ulls del frare són, a banda del color de la pell dels seus habitants —són tots negres—, la seva indumentària («no porten més que un parrac de cotó, nuat al voltant dels ronyons», p. 71) i l'aliment bàsic de la seva dieta («no mengen pa de blat, encara que tenen blat en abundància. No obstant això mengen arròs, simplement bullit en aigua i sagí», p. 71-72). Pel que fa a la flora i la fauna, en la descripció de l'Índia Menor Jordà s'atura una bona estona a descriure

ARNAU DE VILANOVA

Josep Perarnau i Espelt (ed.), *Actes de la III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya (Treballs de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, 46), 2014.

Rosario Lo Bello, *Resistenza profetica. Arnaldo di Villanova e i frati minori*, Milà: Vita e Pensiero, 2014.

Arnau de Vilanova, *Tractatus de tempore adventus Antichristi: ipsius et aliorum scripta coeva*, Josep Perarnau (ed.), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya (Corpus Scriptorum Cataloniae, Series A: Scriptores. Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia, 5), 2014.

els arbres i els fruits que produeixen. Del món animal, el que més el meravellen són les aus i els elefants. D'aquests darrers confessa, admirat, que sembla que siguin animals racionals (p. 84) i destaca que són una poderosa arma de guerra: «Hi ha dues coses al món que no es poden resistir amb les armes: la primera és el llamp del cel i la segona el roc d'una catapulta; la tercera seria aquesta, perquè no hi ha res que pugui o gosí aturar la càrrega d'un elefant de cap de les maneres» (p. 85). Un tret geogràfic de les Índies que crida molt l'atenció de Jordà és l'enorme quantitat i varietat d'illes que hi ha: «no em canso d'admirar tanta varietat d'illes» (p. 99). Entre d'altres, recull informacions sobre la gran illa de Java («Jana» al text llatí; segons l'editor, un error de Jordà que va passar a l'Atles català), en la qual habiten homes diminuts i peluts, i d'altres que es mengen els homes blancs que aconsegueixen caçar. Quant a la política, al final de la descripció de l'Índia Major hi ha una relació dels «reis idòlatres» que senyoregen aquestes terres, amb informacions sobre les seves fonts de ri-

quesa (p. 94-95). De les pràctiques religioses, destaquen les descripcions del culte dels hindús i de la seva reverència per les vaques i els bous (p. 82-83), dels autosacrificis davant dels ídols (p. 90) i del sati, el costum de cremar vives la vídua o les vídues d'un difunt en la mateixa pila funerària on s'incinera el seu cos (p. 79). Finalment, el relat de Jordà també inclou un bon cabal d'observacions climatològiques, meteorològiques i astronòmiques (estacions i èpoques de pluja, durada dels dies i les nits, posició del sol i les estrelles, etc.).

Segurament a causa de la brevetat del relat de Jordà, la introducció de Jordi Joan Baños —actual corresponsal de *La Vanguardia* a l'Índia— és força extensa, potser massa i tot. De fet, ocupa pràcticament la meitat del llibre. El seu títol ja és tota una declaració d'intencions: «Jordà de Catalunya, el nostre Marco Polo» —Baños ja havia publicat un article a *La Vanguardia*, el 14 de juliol de 2014, amb un títol molt similar: «Fra Jordà, el Marco Polo català». En conjunt, la introducció permet fer-se càrrec del context geopolític en què Jordà va viatjar a l'Orient i va escriure la seva relació, però a estones peca de dispersa i de sobrecarregada, amb informacions supèrflues que en certs casos són innecessàries. Baños no amaga en cap moment la seva voluntat de revalorar un text que al seu parer ha estat injustament oblidat i, sobretot, d'afirmar la catalanitat inqüestionable del seu autor. El primer d'aquests objectius el du a enumerar les virtuts del text i la seva superioritat en relació amb altres relats de viatges contemporanis. Així, segons Baños, la crònica de Jordà és superior a l'*Itinerarium* d'Odoric de Pordenone en diversos punts, un dels quals és la identificació del mític Preste Joan amb l'emperador d'Etiòpia. Pel que fa a l'origen geogràfic de l'autor, Baños, que no s'es-

talvia cap crítica al nacionalisme de l'Acadèmia francesa, planteja el tema com una qüestió de justícia: en el passat, francesos i portuguesos han intentat apropiarse interessadament de la figura de Jordà, però els seus arguments no se sostenen. Segons l'editor, el punt clau de la discussió és reconèixer que el «Catalani» que acompanya el nom del missioner en les butlles de Joan XXII és un gentilici i no pas un cognom que indica la procedència dels seus avantpassats. En canvi, hom no es pot fiar del testimoni del manuscrit llatí que ha transmès el text, que el fa «oriundum de Severaco», una població que tradicionalment ha estat identificada amb Severac del Castèl. Baños creu fora de dubte que es tracta d'un afegit interessat del copista. L'argumentació de l'editor és versemblant i podria ser que Jordà fos, efectivament, català, però la manca de dades més concretes sobre els seus orígens impedeix afirmar-ho amb total seguretat. Malgrat que la manca de referències bibliogràfiques i l'escassa justificació d'algunes afirmacions de Baños es podrien excusar pel tipus de publicació —no es tracta, evidentment, d'un llibre adreçat a especialistes—, tenint en compte les característiques de la introducció i les tesis que s'hi defensen, hauria estat recomanable proporcionar al lector les fonts de consulta necessàries per poder contrastar la informació aportada —al 2005 Christine Gadrat va estudiar i editar el text a *Une Image de l'Orient au xive siècle: les Mirabilia descripta de Jordan Catala*; a la p. 36, Baños menciona «algun treball francès suposadament acadèmic», en una possible al·lusió crítica a l'estudi de Gadrat. Finalment, cal dir que Baños informa molt de passada (p. 35) que per a la seva versió en català ha utilitzat de base les traduccions anglesa i francesa (de 1863 i 1925, respectivament), confrontades amb el text llatí.

PARAULA, MEMÒRIA I PENSAMENT

Guiu Terrena, *Confutatio errorum quorundam magistrorum*, ed. Celia López, Alexander Fidora, Almudena Blasco, Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum, 2014.

Sari Katajala-Peltomaa, Susanna Niiranen eds., *Mental (Dis)Order in Later Medieval Europe*, Leiden: Brill, 2014.

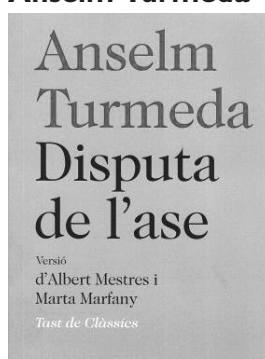
Cartografies de l'ànima. Identitat, memòria i escriptura, eds. Isabel Grifoll, Julián Acebrón, Flocel Sabaté, Lleida: Pagès editors, 2014.

Nicole Bériou, Jean-Patrice Boudet, Irène Rosier-Catach (eds.), *Le pouvoir des mots au Moyen Âge*, Turnhout: Brepols, 2014.

A pesar dels punts discutibles o de les mancances de la introducció assenyalades, cal celebrar la iniciativa dels editors, que ens han ofert la possibilitat de llegir en català un llibre de viatges del s. XIV, breu, senzill, però altament atractiu i que desperta encara avui un viu interès gràcies a la varietat dels temes que tracta, la precisió de moltes de les descripcions que inclou i la capacitat que mostra el seu autor de meravellar-se davant l'alteritat.

FRANCESC TOUS

Disputa de l'ase Anselm Turmeda

ed. Albert Mestres i Marta Marfany, Barcelona: Barcino (Tast de Clàssics), 2013.

La col·lecció «Tast de clàssics» de l'editorial Barcino continua la tasca de posar les obres de la literatura catalana antiga a l'abast de tots els públics; en aquesta ocasió ens ofereix la *Disputa de l'Ase* d'Anselm Turmeda en una versió d'Albert Mestres i Marta Marfany amb un llenguatge que s'adequa a la lectura contemporània sense perdre l'essència fonamental amb què des del present hem de rebre una obra d'aquestes característiques. La *Disputa de l'ase* és l'obra més rellevant d'aquest peculiar franciscà mallorquí convertit a l'islam, Turmeda-Abdal·là. Sabem que la va redactar en català cap al 1417 a Tunis i ens consta que la primera

edició impresa apareix a Barcelona al 1509, amb el títol de *Disputa de l'ase contra frare Anselm Turmeda sobre la natura e noblesa dels animals*. No obstant això, només s'ha conservat un manuscrit d'una traducció francesa del 1544, editada per R. Foulché-Delbosc el 1911 i A. Llinarès el 1984. La traducció que ens presenten Mestres i Marfany parteix d'aquestes dues edicions i incorpora el pròleg de Guillem Lase, el traductor d'aquest primer testimoni conservat, sense menystenir la traducció de la mateixa editorial Barcino de Marçal Olivari dins «Els Nostres Clàssics». L'únic fragment conservat en català —*La profecia de l'Ase*, que clou l'obra— se'ns presenta sense passar per la traducció francesa. Així doncs, cal destacar el rigor d'aquesta versió a l'hora de valorar les publicacions anteriors i establir-ne el mètode de treball, sense perdre mai de vista l'objectiu de fixar un text apte per als ulls contemporanis no versats en la matèria. La breu introducció de Mestres ajuda el lector a situar-se en el context de l'obra a través dels trets rellevants de la vida d'Anselm Turmeda, indica sempre les fonts d'on s'han extret i planteja els dubtes dels estudiosos vers el fet insòlit de la seva conversió a l'islam. També fa un repàs de l'obra del mallorquí per centrar-se en les claus per a la comprensió d'aquest singular debat sobre la superioritat dels humans sobre els animals. D'aquesta manera, mostra la relació del consell per elegir el nou rei del regne animal amb què comença l'obra, amb el Compromís de Casp mitjançant l'aparició del conill oriünd de Càller que reconeix l'adormit Turmeda a causa del seu captiveri a Tunis, quan Acard de Mur, que fugia d'una tempesta, va haver de fer-hi estada durant el viatge emprès per assistir a la coronació de Ferran d'Antequera. Després de presentar la temàtica de l'obra, dividida en els dinou arguments de

Turmeda-Abdal·là per discutir amb el representant més miserable de la cort animal, l'Ase Ronyós de la Llarga Cua Tallada, se'ns adverteix de les dues parts en què està estructurada: la introducció i la primera quinzena d'argumentació i contraargumentació que finalitza amb l'argument de superioritat de l'espècie humana basat en l'organització en ordes religiosos, que l'ase rebat amb les còmiques històries de frares pecadors. Aquests petits relats inauguren la segona part, on es desenvolupen els tres elements de debat restants, la profecia de l'Ase i l'argument definitiu que tanca la discussió i allibera Turmeda: Déu es reencarnà en home i no en animal.

Mestres ens apunta la diversitat de materials que configuren el debat central, procedents de les dues tradicions que coneix Turmeda-Abdal·là, la musulmana i la cristiana. També els elements que ens ajuden a interpretar el to paròdic del text amb la manipulació del *locus amoenus* introductor, la metàfora de l'assemblea d'animals—que ens recorda a Llull— i les intervencions d'animals de grau de noblesa diversa. Fa especial esment de l'apòleg àrab com a font principal de què se serveix l'autor tot citant

LES LLEIS DE LA NATURA HUMANA

Danielle Jacquart, *Recherches médiévales sur la nature humaine: essais sur la réflexion médicale (XIIe-XVe s.)*, Florència, SISMEL - Edizioni del Galluzzo (Micrologus' Library, 63), 2014.

Wendy J. Turner, Sara M. Butler (eds.), *Medicine and the Law in the Middle Ages*, Leiden - Boston, Brill (Medieval Law and Its Practice, 17), 2014.

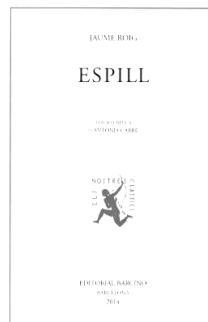
«Memento mori. Il genere macabro in Europa dal Medioevo a oggi». *Atti del Congresso Internazionale*, Torino, 16-18 ottobre 2014, a cura di Marco Piccat e Laura Ramello, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2014.

Martí de Riquer i Miguel Asín de Palacios, i presenta la superació de la visió de plagi per l'originalitat del plantejament, estudiada per Rafael Alemany i la detecció d'altres fonts per part d'Armand Llinarès i Jesús Gómez (*Liber de proprietaribus rerum* de Bartomeu l'Anglès, *Lo somni* de Bernat Metge i el mètode universitari de la *disputatio*). En aquesta línia esmenta altres possibles textos, com ara els que serviren per rebatre els arguments de la religió jueva a la cort catalana. Turmeda bé podia conèixer la *Disputa de Barcelona* del 1263 entre Mossé de Girona i fra Pau Cristià i haver volgut reflectir la cort catalana en aquest regne animal. Pel que fa a les fonts dels relats satírics de les històries dels frares, Mestres comenta la semblança amb autors com Francesc de la Via, Jaume Roig i els contes del *Decameró* de Boccaccio. L'argument final és el que dóna peu a la confusió que els estudiosos mostren a l'hora d'interpretar aquesta obra i la conversió de Turmeda. L'autor d'aquesta breu introducció fa especial atenció al fet que des de l'òptica musulmana, Jesús no és cap encarnació divina, sinó un profeta més i conclou que «un creient catòlic convençut no hauria pogut escriure la *Disputa* amb la mateixa llibertat de pensament». La relació de la *Disputa de l'ase* amb la biografia de Turmeda s'ha d'entendre d'una manera parcial, com a recurs de versemblança com també ho fa la *Tuhfa*. Aquí Mestres discrepa amb Alemany i acostia la concepció literària de Turmeda a la mentalitat de Boccaccio o Rabelais. Afirmar que el mallorquí esquivava la censura, tant moral com penal, amb l'artificiositat literària que li permet jugar amb un fals jo que es converteix en l'objecte de la sàtira i té la intenció de tractar un tema intractable en el context en què es crea. Aquesta visió situa l'obra de Turmeda en la línia de Juvenal, Li Yu, el marquès de Sade o

Byron i li dóna la dimensió amb què s'ha de tractar la *Disputa de l'ase*: una obra d'un valor excepcional que s'emmarca en una literatura i un pensament únics en les nostres lletres. En aquest sentit, avala les tesis de Garcia i Martín, i Emilio Ternero Poveda en referència a la superació dels prejudicis amb què s'ha tractat l'obra i la intertextualitat que ha generat en autors posteriors com Pico della Mirandola, Erasme de Rotterdam i Montaigne, respectivament. Finalment, Mestres clou aquest exercici de contextualització i guia de lectura de la *Disputa* i interpreta que el cinisme de Turmeda-Abdal-là es deu a l'intent d'esquivar la censura; intenció que finalment no va reeixir; per això no podem comptar amb el text en la llengua original.

GEMMA CLARISSÓ

Espill **Jaume Roig**

ed. Antònia Carré, Barcelona: Barcino (Els Nostres Clàssics), 2014, 418 p.

Pels volts de 1460, a la ciutat de València, Jaume Roig —metge de prestigi i autoritat de la ciutat— començava la redacció de la seva aportació al debat sobre els vicis i virtuts de les dones, iniciada a l'època clàssica de la mà d'autors com Juvenal, que tingué un èxit considerable durant tota l'Edat Mitjana.

Després de les visions de Boccaccio (*Corbaccio*, 1354-1355) i Bernat Metge (*Lo somni*, 1398-1399), Roig elabora un text d'una comicitat mordaç que l'allunya del to sentencios d'altres obres i de la concepció tràgica de la prosa del seu contemporani Roís de Corella. Amb el contingut propi de la temàtica misògina i misogàmica de l'època, que el connecta amb altres tractats, dóna forma de comèdia al seu propòsit a través de 16.249 versos, d'acord amb el patró de la tradició romànica de les noves rimades, i el titula *Espill*, reflex de l'exemple moral que tot home ha de seguir; com també ho fan altres obres amb els mateixos propòsits doctrinals, en altres termes, com ara el *Tirant lo Blanc* —de redacció simultània— o els *Specula* de Vincent de Beauvais. L'ambigüitat de la forma conté un missatge inequívoc que la visió de la misogínia i la misogàmia eiximeniana hagués considerat herètic. Sota la biografia fictícia, narrada en primera persona des de la senectud, l'autor vol aconsellar al seu jove nebot que no caigui en els errors que ell ha comès. El narrador després d'haver-se quedat orfe de pare i haver patit el maltractament de la pròpia mare, es veu obligat a marxar per sobreviure i a mode d'ensinistrament cavalleresc arriba fins a París, amb l'ajuda d'un mentor, on es forma i fa fortuna. Tant en l'itinerari d'anada com en el de tornada les experiències viscudes, o tant sols observades, amb les diverses classes de dones són més que decebedores. Es casa infructuosament tres vegades amb una temptativa frustrada pel mig. L'engany femení n'és sempre la causa: la primera dona amaga que ja té un marit; el segon intent amb una beguina no arriba a bon port per l'absència absoluta de moralitat per part d'aquesta; la tercera és una vídua no reposada que l'enganya amb l'edat i després d'intentar quedar-se embarassada amb els

mètodes més il·lícits i fraudulents imaginables, s'acaba suïcidant en ser descoberta; i la quarta és una monja sense vocació mal adoctrinada per altres monges, mala mare i capriciosa, que també mor pel seu mal cap. Quan medita sobre casar-se amb una parenta, té un somni revelador on se li apareix Salomó que fantasiejant l'aconsella, des de la pròpia experiència, que no es casi, s'allunyi de les dones i només reti homenatge a la Mare de Déu, l'única dona a qui pot acos-

tar-se mitjançant la pregària. Finalment i ja passada la vuitantena, el narrador determina fer cas als savis consells de Salomó i es retira de la vida ociosa, evitant les dones i fent obres de caritat.

Antònia Carré ens presenta aquest text en l'edició crítica de l'editorial Barcino, fruit de l'ingent estudi previ que n'ha anat desllorigant la complexitat de la lectura i interpretació. Gràcies al projecte de recerca «Ciència.cat: cap a un corpus digital de la ciència i de la tècnica en català en el context romànic durant l'Edat Mitjana i el Renaixement» i la xarxa temàtica «Lengua y ciencia», finançats pel Ministeri de Ciència i Innovació del govern espanyol, i al grup de recerca «Cultura i literatura a la baixa Edat Mitjana», finançat pel Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya, podem gaudir del text fixat amb el rigor del mètode lachmannià, que es mereix una obra d'aquestes característiques. Aquesta edició crítica es complementa perfectament amb l'edició divulgativa (amb traducció i comentaris) anterior de Carré publicada per Quaderns Crema el 2006; només les circumstàncies del dificultós procés d'edició d'obres d'aquesta magnitud en l'actual panorama empresarial ha fet que tinguem l'edició crítica després. Carré les fa compatibles adequant-les al públic al qual s'adreça cadascuna i en modifica i corregeix els elements pertinents d'acord amb aquest criteri i les aportacions a l'estudi de l'obra que han aparegut entre una edició i l'altra, tant en la correcció dels errors de manuscrit (única base de l'edició de 2006) als vv.3354-3387, 7537-7540, 7573-7583, 8985-8991 i 13677-13705; com en la configuració de l'índex de noms propis. Als *Criteris d'edició* que clouen l'estudi introductor i ens apunten les correccions que fa respecte del manuscrit base i les esmenes

dels versos hipermètrics i les aportacions significatives de les edicions anteriors que ha tingut en compte.

L'edició a «Els Nostres Clàssics» ens presenta un volum que fixa per primera vegada el text més proper a l'autor amb un prefaci; una introducció (que contempla l'autoria, la transmissió, el text, els criteris amb què s'ha editat i unes làmines il·lustratives del manuscrit base acompanyades d'un arbre genealògic de la família Roig); el text amb l'aparat crític corresponent perquè en detectem totes les intervencions; dos apèndixs (un que conté el fragment manipulat a les edicions impreses sobre la Immaculada Concepció i un altre que conté els fragments significatius del manuscrit alcalalí sobre el llinatge dels Roig); el llistat dels arxius i biblioteques consultats; una àmplia bibliografia; un glossari; un índex bíblic; i un índex de noms propis. Al prefaci fa un repàs a la transmissió del text i les edicions anteriors que Carré ha tingut en compte (R. Chabàs 1905, R. Miquel i Planas 1929-1950, Carré 2006) i justifica la necessitat de tenir una edició crítica, possible avui dia amb les eines actuals, que corregeix errors i estableix el text d'acord amb la nova documentació estudiada. L'estudi introductor i relaciona tots els treballs anteriors de Carré tot afegint les conclusions de les darreres aportacions establertes gràcies a la investigació realitzada a propòsit d'aquesta publicació.

A la introducció de 98 pàgines se'n amplia a bastament la biografia de l'autor amb un estudi exhaustiu de la documentació relacionada amb la família Roig a partir del primer membre de qui tenim notícia, Salvador Roig (besavi de Jaume) que es trasllada de Mataró a València i n'esdevé jurat l'any 1320; dada especialment pertinent per observar la relació posterior de la nissaga amb l'àmbit jurídic, palesa en el coneixement i domini

LITERATURA, CANT I CULTURA MEDIEVAL

Yolanda Plumley, *The Art of Grafted Song. Citation and Allusion in the Age of Machaut*, Oxford University Press, 2013.

Mercedes Brea, Esther Corral Díaz, Miguel A. Pousada Cruz (eds.), *Parodia y debate metaliterarios en la Edad Media*, Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2014.

Giuseppina Brunetti, *Autografi francesi medievali*, Roma: Salerno Editrice, 2014 (Biblioteca di «Filologia e Critica», VIII).

Margherita Lecco, *Les Lais du Roman de Fauvel - Lyrisme d'amour, lyrisme carnavalesque*, Paris: Classiques Garnier, 2014.

L'Étude des fabliaux après le Nouveau recueil complet des fabliaux, sous la direction d'Olivier Collet, Fanny Maillet, Richard Trachsler, Paris: Classiques Garnier, 2014.

Curial e Guelfa, intr. Antoni Ferrando Francés, trad. Cesáreo Calvo Rigual, Anna Giordano Gramegna, Roma: Aracne (Dialogoi Testi, 2), 2014.

Luciano Gargan, *Dante, la sua biblioteca e lo studio di Bologna*, Padova, Antenore, 2014.

Identidad europea e intercambios culturales en el Camino de Santiago (Siglos XI-XV), edición a cargo de Santiago López Martínez-Morás, Marina Meléndez Cabo e Gerardo Pérez Barcala, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago - Servizio de Publicacións, 2013.

dels tecnicismes que l'autor mostra ens els jocs lèxics del text, que contribueixen a la versemblança i a interpretar-ne la intencionalitat. La família Roig ascendeix socialment i augmenta el seu patrimoni a través de les dues professions que exerceixen, la justícia i la medicina. El prestigi que assoleixen els metges els converteixen en autoritats municipals que participen en processos judicials aportant criteris de peritatge. Jaume Roig acaba essent examinador de futurs metges i és cridat més d'una vegada en causes judicials per determinar les sentències amb la seva valoració mèdica. Totes aquestes dades són rellevants per determinar part de la matèria temàtica que Roig emprà en la construcció de l'*Espill* per convertir-la en literària. La falsa biografia del narrador i les ficcions que conta contenen el saber i l'experiència de l'autor. El trobem també vinculat a tres hospitals de València: l'Hospital d'en Clapers, l'Hospital dels Innocents i l'Hospital d'en Bou. La relació amb la família Bou ens explica l'aparició d'un dels seus membres a l'obra, Baltasar Bou, el destinatari dels consells del narrador. Aquesta construcció de la biografia de Roig mitjançant una acurada anàlisi de les fonts documentals permet a Carré esmentar l'error d'haver-lo considerat senyor de Callosa (tal com indica la primera edició impresa de 1531), quan qui ostentava aquest títol era el seu germà Pere Bou. Roig també es va relacionar amb la monarquia i l'església: va estar al servei de la reina Maria de Castella, de qui en va certificar la mort, i de Joan II; i la nova documentació estudiada el relaciona amb el convent de la Trinitat fundat el 1445 per l'esposa del Magnànim. Ara ens podem explicar l'aparició a la ficció d'una reina que fa estada a la cartoixa d'Escaladei i la precisió amb què el narrador descriu la vida dissoluta dels convents de monges quan ens narra el

matrimoni fracassat amb la dona que s'hi educà.

La segona part de l'estudi introductorí se centra en els exemplars conservats, en la transmissió del text i l'establiment de l'*Stemma*. L'anàlisi minuciosa dels testimonis conservats —un manuscrit A (Vat. lat. 4806) datat entre 1475 i 1509 i tres edicions a, b, c (València, 1531; Barcelona 1561; València 1561)— permet a Antònia Carré deduir l'existència d'un arquetip (φ) del qual es deriven dos subarquetips (α , β), d'on sorgeixen l'únic còdex conservat A, i l'edició prínceps a de la qual parteixen les edicions b i c. La descripció codicològica d'A en permet la datació, i la localització d'errors de copista i de mans posteriors asseguren que no es tracta d'un còdex autògraf, sense entrar en les especulacions de la bibliografia anterior (Chabàs 1905; Miquel i Planas 1936-1942; Chiner 1995) que situaven el copista a l'entorn de la família Roig. Respecte al fet que aquest manuscrit es trobi a la Biblioteca Vaticana, l'editora proposa una hipòtesi ja formulada abans (Carré 1995b) diferent de Chabàs (1905), que relacionava el còdex amb el papa Borja: el situa a la biblioteca de l'humanista Angelo Colocci (1474-1549) —que el coneix per Benet Garret (1450-1514)— que va disposar al seu testament que la seva biblioteca s'incorporés a la Vaticana. A l'edició prínceps A —de la qual se'n conserven 20 exemplars— es generen els errors que la tradició ha anat repetint des d'aleshores. L'editor n'obvia el vertader títol de Roig, el subtitula «Llibre de les dones» i el presenta com una autèntica biografia de l'autor adreçada al seu nebot Baltasar Bou; també hi introdueix canvis lèxics i gràfics que reproduïen les dues edicions posteriors de 1561; la de Barcelona b —amb dotze exemplars conservats— i la de València c —amb disset exemplars conservats. En alguns exem-

plars de c s'hi afegeix l'«Epístola proemial als lectors» d'Onofre Al mudèver, que reivindica el prestigi de la llengua catalana exhortant els valencians a fer-ne ús; i tres obres més (*Lo procés de les olives*, *Lo somni de Joan Joan* i *La brama dels llauradors*). Carré manté l'ordre d'aparició d'aquestes edicions (primer b i després c) proposat per Chabàs, Miquel i Planas i Eusebi (1973) a propòsit de la intervenció d'Al mudèver i la incorporació de les altres obres. La principal raó que determina un *stemma* amb dues tradicions de còpia i situen el text d'A com el que presenta la versió més fidedigna, la trobem en la supressió dels versos que defensen la postura contrària a l'immaculisme per la substitució de tot un passatge —inclòs al primer apèndix— que el defensa fervorosament (v. 10676-10779) que presenta a. Les divergències entre A i a —que es mantenen en b i c— obeeixen a la censura forçada per la contundent persecució de l'antiimaculisme per part de la Inquisició. Al segle XVI el debat generat en èpoques anteriors sobre la Immaculada Concepció ja no hi té cabuda, l'exacerbació mariològica domina amb contundència el pensament teològic i el text original sofreix canvis que sovint causen errors de mètrica i obliguen els editors a canviar les rimes. Això passa fins a quatre passatges més on, també per raons ideològiques, desapareixen les dones jueves i les converses. L'edició c també presenta supressions i addicions singulars pel mateix motiu. Al llarg dels segles XVII, XVIII i XIX, l'*Espill* se segueix transmetent, Carré ens esmenta els exemplars conservats —una traducció i quatre edicions—, les obres de referència que esmenten l'obra de Roig i els problemes que tingué amb la Inquisició. Pel que fa al s. XX, descriu les edicions —ja esmentades al prefaci— treballades per a la present publicació i n'afegeix la

d'Almiñana (1990) que desestima per la gran quantitat d'errors que conté i la manca de rigor filològic. Esmenta també la resta d'edicions, traduccions i edicions en prosa d'aquest segle sense afegir cap informació destacable, tret de la que ja s'ha aportat anteriorment (Carré 2001, Annicchiarico 2008, i Guia 2010). Aquesta quantitat de publicacions del text de Roig han posat les bases d'estudi suficients perquè no sigui una obra menystinguda com fins ara i puguem abordar-la com es mereix.

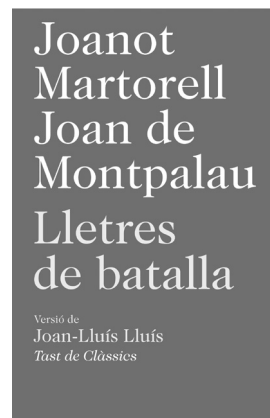
Els anys de dedicació d'Antònia Carré a l'estudi de l'*Espill* es reflecteixen a la tercera part de la introducció. Les referències a Juvenal, Terenci i Plaute ens fixen la intencionalitat satírica de Roig en la confecció del text justificant l'ús de les noves rimades tetrasil·làbiques. La voluntat d'allunyar-se dels preceptes tràgics de la prosa de Corella té com a conseqüència la creació d'un estil que mitjançant una llengua propera conté el contingut propi de la tragèdia en format de comèdia, sense defugir el component didàctic. Roig vol aconsellar els joves que s'abstinguin de la companyia de les dones i ho fa amb un llenguatge poc formal, senzill, que l'acosta al lector demanant-li la complicitat per interpretar el joc literari de l'ambigüitat. No obstant això, el títol no conté errors interpretatius: la dimensió moral i instructiva present al llarg de tota l'Edat Mitjana de la metàfora del mirall, ens marca el sentit amb què hem d'entendre la lectura de l'obra i així ens ho indiquen les fonts de tota la tradició medieval. Roig elabora tot un tractat de misogínia amb argumentacions científiques provinents de la medicina escolàstica que les complementa a les bases teològiques i filosòfiques aparegudes a totes les obres anteriors. Després de descriure'n l'estructura —consulta, prefaci i quatre llibres— Carré localitza les fonts i la intertextuali-

tat i n'analitza l'ús que en fa l'autor. L'acurat treball del llenguatge que narra la falsa biografia de l'autor i l'ampli ventall de dones castigades per les malvestats que provoca la seva condició femenina fonamenten la comicitat amb què s'havia de rebre el text. Roig altera i tergiversa exemples de provinences diverses amb aquest propòsit i emmascara la realitat amb enginy, com el seu propi nom «Blanch e vermell/ és lo nom d'ell» (v. 15997-15998) o enigmàticament com el nom de la seva esposa, Isabel Pellicer «ls, primer mort,/ lo peix lliçer/ hach nom primer» (v. 16000-16003), quan l'eximeix de la malvat de les dones perquè està morta i fou instruïda per homes i controlada pel marit. Les hiperbòliques mostres de defectes i vicis femenins i els contundents i inhumans càstigs que reben pels seus actes són fàcilment interpretables en la clau correcta que ens ofereix l'extraordinari coneixement i l'acurat estudi del text d'Antònia Carré.

GEMMA CLARISSÓ

Lletres de batalla

Joanot Martorell, Joan de Montpalau

Versió de Joan-Lluís Lluís,
Barcelona: Barcino (Tast de Clàssics), 2014.

Un dels problemes més grans que té la literatura medieval és el d'ar-

ribar al públic contemporani. Els lectors actuals se senten allunyats d'allò que llegien els seus homòlegs medievals per diversos motius, un és la llengua, comprensible, sí, però distant. L'altre són els temes, prou diferents dels que interessaven avui, encara que allò medieval ha gaudit d'interès, potser més per un esperit romàntic que pel contingut en si mateix. I per últim, les edicions filològiques, molt acurades, però que espanten els possibles lectors que no són experts. Així doncs, cal que les editorials que, amb bon criteri, editen obres medievals siguin conscients que no tot es redueix a les magnífiques edicions filològiques pensades per a experts, sinó que també apostin per al públic general i aquí, Editorial Barcino, ha encertat de ple amb la col·lecció «Tast de Clàssics», que es presenta com «una invitació a gaudir dels grans autors i dels títols més destacats de la literatura catalana antiga des d'una sensibilitat contemporània» amb «escriptors actuals que n'adaptin les paraules per tal de retornar-les als lectors d'avui amb un llenguatge proper i entenedor». Cal, doncs, aplaudir i celebrar aquesta iniciativa.

El setè títol d'aquesta col·lecció té l'afegit que presenta un contingut que sí que és prou atractiu per a un lector actual: l'enfrontament particular que existí entre Joanot Martorell i el seu cosí segon i amic, Joan de Montpalau, a través de les lletres de batalla, o cartes de desafiament, que s'enviaren un i altre; és a dir, el món cavalleresc en estat pur. El motiu que els va portar a enemistar-se i reptar-se a un combat a ultrança, o el que és el mateix, a mort, fou que Montpalau va seduir amb promeses de matrimoni la germana de Martorell, Damiata, i hi va mantenir relacions sexuals tal i com s'explica en les primeres cartes del recull, i després no va mantenir la seva paraula i no es va dur a terme el casament. Martorell

podia haver callat i possibilitar una altra boda per a la seva germana, però com a cavaller convençut que era, no va permetre que es taqués el seu honor i el de la família, així que va iniciar aquest debat epistolar amb Montpalau, per desafiar-lo. Mentre que l'autor del *Tirant* tenia pressa per dur a terme el combat, el seu cosí li va donar allargues per evitar enfrontar-s'hi, i un dels motius que van prolongar l'intercanvi en un període de dos anys, fou la tria de jutge, cosa que portà a Martorell a viatjar a Anglaterra per buscar-ne un de prou apropiat, que al final fou el rei Enric VI. Per bé que al final, el combat no es va arribar a dur a terme mai, els Martorell van rebre una compensació econòmica de Montpalau i Damiana, la veritable víctima de tot l'afer, va quedar soltera la resta de la seva vida.

Les lletres de batalla i els cartells de deseiximents foren un gènere prou important durant l'Edat Mitjana, amb unes convencions molt fixades i que, com els combats cavallerescos mateixos, seduïren molt als nobles medievals, ja que en van escriure moltíssimes, de les quals se n'han conservat unes bones col·leccions, que permeten un estudi d'allò que Huizinga va anomenar La tardor de l'Edat Mitjana. Les cartes que s'editen en aquest recull no són inèdites, sinó que ja havien estat editades a l'edició del *Tirant lo Blanc* de Martí de Riquer, primer a Seix Barral i després a Ariel. El que ha fet Joan-Lluís Lluís és adaptar-les a la llengua actual, l'ha feta normativa i fàcil de comprendre per a un públic contemporani, que la forma no impedeixi l'accés al contingut. L'encert és notable i la lectura és àgil i agradable, sense grafies que puguin distreure el lector no avesat amb la llengua medieval.

Riquer, però, no només va editar aquestes lletres de batalla com a apèndix a les seves edicions del

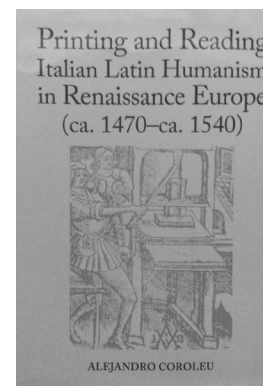
Tirant, sinó que també va fer l'edició d'un munt d'aquests textos en l'obra *Lletres de batalla* que ocupa tres volums a la col·lecció «Els Nostres Clàssics», també d'Editorial Barcino. I no són les úniques que existeixen, ja que hi ha diversos manuscrits que conserven textos d'aquesta tipologia. En aquesta obra i en *Caballeros andantes españoles* es pot analitzar com era aquesta societat cavalleresca, que vivia emocionada per les justes. Per contra, l'edició que ens ocupa, no s'entreté a explicar més del compte, només una introducció de cinc pàgines que posa en context el contingut de la resta del llibre, senzill, simplement per tenir unes dades mínimes i entendre allò que ve a continuació sense perdre's per una llarga introducció que podria distreure més del compte. Un encert, sens dubte, i més quan ja hi ha obres que poden explicar el que interessa al lector que vulgui aprofundir sobre el tema. I a partir d'aquí, el text, les divuit lletres de batalla que conformen aquesta col·lecció: nou de Martorell, vuit de Montpalau i una altra de Martorell a Perrot Mercader, que també està relacionada amb el tema. Les cartes es poden llegir talment com una novel·la o ser enteses com una sèrie actual. Llàstima que el resultat no es pugui saber a través del text i s'hagi d'anar a la documentació externa (i potser aquest és un punt a criticar de l'obra, aprofundir sobre com es va resoldre el conflicte).

Per últim, m'agradaria destacar el disseny, un altre encert de la col·lecció. Un disseny simple i molt directe, amb colors que atreuen i contrasten amb una tipografia neutra i àmplia, destinada a captar l'atenció del lector i disposar-lo a una lectura moderna i actual. Així doncs, ja que l'Editorial Barcino en la col·lecció i Joan-Lluís Lluís en aquest volum han fet tot el possible per captar el lector actual per a un text medieval, només falta

que aquests lectors defugin els temors per acostar-se a la literatura de l'Edat Mitjana i valorar-ne totes les potencialitats, que són moltes i perfectament vàlides per al públic contemporani.

ENRIC BASSEGODA

**Printing and Reading
Italian Latin Humanism
in Renaissance Europe
(ca. 1470 – ca. 1540)
Alejandro Coroleu**

Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2014, 220 p.

El segle XVI, quan l'humanisme s'escampava arreu d'Europa, l'obra llatina d'Angelo Poliziano va gaudir d'una notable difusió i els seus mètodes d'anàlisi literària i filosòfica van influir en un grup d'acadèmics eminents. Aquest fet —afirma Alejandro Coroleu al prefaci del llibre— l'han destacat a bastament els especialistes. No s'ha predicat prou, en canvi, que tant la docència universitària i secundària com la impremta del cinc-cents es van interessar molt més per les adaptacions de poesia clàssica i les idees de Poliziano sobre la imitació que no pas pel seu «philological acumen» (p. 3). En aquesta monografia, molt ben travada i exhaustiva tot i la seva brevetat, Coroleu aprofundeix i relaciona dos àmbits d'estudi massa desatesos: les preferències de la

impresnta renaixentista, d'una banda, i la formació del cànon universitari i escolar al segle XVI, de l'altra. La matèria primera de l'assaig són les edicions de l'obra llatina de Petrarca, Filelfo, Poliziano i Baptista Mantuanus (Battista Mantuano o Spagnuoli) que es van imprimir fora d'Itàlia entre, aproximadament, 1470 i 1540, i van ser profusament anotades i comentades tant a l'aula com a l'estudi.

Coroleu és autor d'una extensa bibliografia sobre literatura neollatina i humanisme, centrada especialment en l'àmbit hispànic. En el pròleg de la publicació que ara ressenyem —escrita originalment en anglès, i amb totes les virtuts de la prosa acadèmica anglosaxona—, l'autor apunta que el seu llibre és pioner en diversos sentits. En primer lloc, perquè l'anàlisi no es limita als manuals de gramàtica i retòrica, sinó que s'estén a la poesia humanística, els epistolaris i els tractats d'oratoría, i perquè tant la forma que els va donar la impremta com l'ús que se'n va fer a les aules es contextualitzen tenint presents totes les matèries dels *studia humanitatis*. En segon lloc, perquè la seva aproximació a la literatura humanística transcendeix les fronteres nacionals. Finalment, perquè l'estudi no es restringeix a les grans figures literàries de l'Humanisme.

El capítol primer, «Social Networks» (p. 10-23), examina les circumstàncies que van portar a la publicació, i a l'àmplia circulació arreu d'Europa a partir de l'últim quart del segle XV, dels textos en llatí d'autors italians. Llevat de les que

van fer les imprentes de més envergadura, les edicions de textos humanístics tenien com a raó de ser l'ús directe a les aules. Al segle XVI la literatura humanística italiana impregnà, en virtut del seu potencial didàctic, la cultura literària del Renaixement europeu: sense l'empenta de les escoles i les universitats, la major part d'aquestes obres no s'haurien arribat a publicar. Coroleu estudia els paratextos de les edicions, material sovint pensat per a la promoció personal dels seus autors. Moltes de les edicions que analitza van ser empreses compartides per impressors, comentadors, correctors, traductors i editors. L'anàlisi dels marginals d'aquests volums demostra que els textos pensats per ser llegits a l'estudi tenien característiques ben diferents dels que s'ensenyaven a les aules: el text despullat que s'editava per treballar-lo a classe contrasta amb l'edició anotada, plena d'observacions de detall i digressions extenses, que servia per a la lectura individual.

En el segon capítol, «Commentaries» (p. 24-57), Coroleu analitza les anotacions a cinc llibres de poemes que van generar de seguida la seva pròpia tradició de comentaris, en contextos ben diferents, al segle XVI. Es tracta de tres obres del reformador carmelita Baptista Mantuanus: la col·lecció d'èglogues *Adolescentia*, l'èpica hagiogràfica *Parthenice Mariana* i la seva seqüela, *Parthenice Catharinaria*; del *Bucolicum Carmen* de Petrarca i de les *Silvae* de Poliziano. Aquestes obres van ser editades en nombroses ocasions i van generar abundantíssim material exegetíc. Coroleu identifica, amb profusió de dades, les intencions particulars dels editors, la relació directa entre el text imprès i l'aula on aquest text es feia servir, la diferent metodologia emprada per als alumnes avançats i per als alumnes no iniciats en gramàtica.

La notable diferència entre el grau d'aprofundiment que les aules renaixentistes feien d'aquests textos, sovint limitat als aspectes gramaticals i de vocabulari, i el que n'haurien desitjat els seus autors és el tema del tercer capítol, «The Use of Italian Latin Humanism in the Classroom» (p. 58-89). La lectura i la interpretació de la poesia clàssica llatina era un element cabdal en el currículum de les escoles i les facultats d'Arts humanístiques, però també hi va tenir cabuda la poesia neollatina d'origen italià. El potencial educatiu d'una obra com ara el *Carmen bucolicum* d'Antonio Geraldini (ca. 1448-88) va tenir com a premi un seguit d'edicions pensades per al treball escolar, tant a Castella i Itàlia com al món germànic. Més exitoses encara van ser les èglogues llatines de Publio Fausto Andrelini —que es van editar dues i tres vegades l'any, a París, la primera dècada del segle XVI— i l'èpica hagiogràfica de Mantuanus, que va servir sobretot per a l'ensenyament bàsic de la gramàtica llatina. Aquestes obres tenien en comú el component religiós, però les aules renaixentistes es van interessar també per versos d'altra mena. És el cas de les *Silvae* de Poliziano, una poesia carregada d'intertextualitat que va generar abundants marques de lectura a les còpies conservades. Els epistolaris i els textos d'oratoría eren una peça fonamental dins el sistema educatiu renaixentista, atès que escriure amb eloquència en llatí era l'objectiu més ambiciós del programa d'estudis proposat pels humanistes arreu d'Europa. La part final d'aquest tercer capítol es dedica a analitzar la disseminació del corpus de textos filosòfics i pedagògics, tant els comentaris a obres clàssiques com els tractats humanístics.

El darrer capítol del llibre, «Italian Latin Humanism and the Spanish Vernacular» (p. 90-122), analitza la transmissió a l'Espanya

HISTÒRIA

Jaume Riera i Sans, *Sodomites catalans: història i vida (segles XIII-XVIII)*, Barcelona: Base (Base històrica, 114), 2014.

Josep-David Garrido i Valls, *Ramon Berenguer IV*, Barcelona: Rafael Dalmau, 2014.

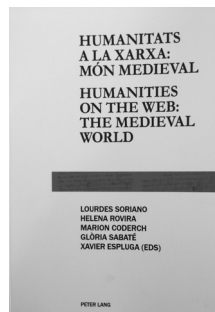
renaixentista, en llengua original o arromançada, d'un nombre significatiu de textos dels humanistes italians. Coroleu examina en primer lloc la circulació d'aquest corpus a la Corona d'Aragó a les acaballes del segle xv i a començament del xvi, anys en què l'humanisme i l'erasmisme arrelaven a Barcelona i altres centres urbans, especialment València i Saragossa. Malgrat que no es va esgotar «the line for Donatus's grammar or such staunchly medieval works as Alexander of Villadieu's *Doctrinale*» (p. 92-93), la poesia neolatina de temàtica religiosa va gaudir d'un èxit creixent entre 1480 i 1530. Un cas paradigmàtic n'és el *Carmen Paschale* de Sedulius, imprès cinc vegades entre 1500 i 1515 a Tarragona, Saragossa i Barcelona. L'interès es va estendre encara als manuals de gramàtica i retòrica i als tractats pedagògics i filosòfics. També a Castella, amb una important penetració de l'erasmisme, van triomfar les edicions de poesia religiosa en el mateix període, i també hi va interessar la poesia profana: ho demostra l'èxit de les *Silvae* de Poliziano, l'autor més apreciat per Nebrija. De manera molt convincent, Coroleu demostra la relació directa entre les anotacions d'una edició de *Nutricia* impresa a Alcalá de Henares (breus i relatives a gramàtica i lèxic de manera gairebé exclusiva) i les idees de Nebrija sobre els autors antics i humanístics que es poden apreciar a les *expositiones* de Persius, Sedulius i Pere Màrtir. La part final d'aquest capítol desenvolupa la tesi que la influència de l'humanisme italià a Espanya no es redueix a les edicions filològiques i els comentaris universitaris, sinó que també és visible en el desenvolupament de formes i gèneres completament nous, tant en llatí com en vulgar, a través de les tècniques renaixentistes d'*imitatio*. Els mateixos models van influir en el desenvolupament de la prosa castellana. Un exemple

paradigmàtic n'és el pes del *Momus* de Leon Battista Alberti en l'evolució de la novel·la picaresca.

El llibre de Coroleu inclou tres apèndixs (p. 125-141): «Editions of Poliziano's Latin works (1480-1559)», «Paratexts» i «Editions Printed in Spain (1473-1554)», una cinquantena de pàgines de notes (p. 142-189), la bibliografia (p. 190-212) i un índex de noms i topònims que no inclou obres literàries, personatges ni autors de bibliografia secundària (p. 213-220).

DAVID GUIXERAS

Humanitats a la xarxa: món medieval / Humanities On The Web: The Medieval World

ed. Lourdes Soriano, Helena Rovira, Marion Coderch, Glòria Sabaté i Xavier Espluga, Berna: Peter Lang, 2014, 436 p.

El volum aplega les aportacions del primer Simposi Internacional «Humanitats en xarxa: món medieval», que es va celebrar a la Universitat de Barcelona el mes de febrer de 2011, organitzat pel projecte de recerca BITECA (Bibliografia de Textos Catalans Antics) i el Departament de Filologia Romànica de la UB. La publicació recull les descripcions de projectes que ofereixen recursos en línia als investigadors i al públic general, de manera que es fa èmfasi tant en les possibilitats d'ús d'aquestes eines electròniques per emprendre recerques noves, com en la transmissió

del coneixement a la societat (per exemple, els projectes Ars Picta i ARQUIBANC i la base de dades Ciència.cat) i la innovació docent (el portal didàctic sobre història El Bastidor, del grup de recerca ContraTaedium o la Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives).

El gruix principal dels treballs presentats se centra en l'àmbit de la filologia, principalment la lírica, tot i que també hi tenen cabuda projectes d'història, història de l'art i biblioteconomia que s'ocupen de l'Edat Mitjana. A més, s'hi destaca l'interès creixent per l'anàlisi de la transmissió textual i, en particular, dels cançoners. Hi són representades les tradicions culturals de la península ibèrica (BILICAME, Bíblia medieval, DICCA-XV), la poesia trobadoresca en occità i català (BEDT, Corpus des Troubadours, Rialc i Rialto i The Last Song of Troubadours) i la literatura francesa (JONAS, hereva del PhiloBiblon i, en menor mesura, The Last Song of Troubadours).

I encara, la lectura de l'obra posa de manifest la importància de la cooperació internacional entre grups d'investigadors, com ocorre en el cas del PhiloBiblon, del qual forma part BITECA; la necessitat d'establir relacions entre entitats —així, la Union Academique Internationale va encarregar la continuació del Corpus des Troubadours a l'Institut d'Estudis Catalans— i la conveniència de promoure col·laboracions entre projectes autònoms: TRAME (Testi e tradizioni manoscritte del Medioevo europeo) és un metacercador que al moment en què es va publicar l'article integrava els resultats de quaranta bases de dades dins i fora d'Itàlia. De la mateixa manera, Megarep ha estat dissenyat per permetre cerques a diferents repertoris de mètrica i poètica medievals i renaixentistes, tot i que es troba en una fase menys avançada que altres iniciatives.

Ambdós projectes van ser concebuts amb la intenció d'abraçar la producció textual d'Europa, igual que *Lirica Europea*, que també utilitza un metacercador. Similarment, la base de dades Antics posseïdors de la Biblioteca de Reserva de la UB, que registra la informació dels propietaris de les obres antigues que s'hi conserven, figura a l'apartat de recursos del web del Consortium of European Research Libraries (CERL). Al seu torn, també es pot accedir a les digitalitzacions de la Biblioteca de Catalunya (BC) a través del portal Europeana. Així mateix, la BC ha participat a la tasca de digitalització de GoogleBooks, tot i que l'article no esmenta la polèmica associada a la iniciativa.

En canvi, CODOLCAT (*Corpus Documentale Latinum Cataloniae*) va partir d'un plantejament diferent. L'objectiu de la compilació de fitxes lexicogràfiques sobre el llatí medieval era crear un glossari que cobrís l'àmbit lingüístic europeu, però això implicava descartar mots amb una recurrència baixa en el conjunt d'Europa, en detriment dels trets lingüístics particulars de cada regió. Així, es va decidir crear paral·lelament el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, que recull dades de documents catalans de l'any 800 al 1100 i, més endavant, se'n van començar a digitalitzar els materials. Actualment, la base de dades del projecte, el CODOLCAT, es pot consultar en línia. Quetglas i Gómez Rabal constaten

que «a European dictionary is only possible if it is considered a 'sum total'» (p. 268). En efecte, el CODOLGA, a càrrec del Centro Ramón Piñero, és una base de dades sobre el llatí medieval a Galícia i hi ha altres equips que treballen en la lexicografia llatina a Europa.

Tot i que el volum té un enfocament pràctic, els autors que hi han participat no només fan una operació d'autocrítica i plantegen reptes de futur, sinó que també s'hi constaten una sèrie de reflexions recurrents. Així, es reivindica la necessitat de comptar amb recursos econòmics, no només per emprendre projectes sinó també per garantir-ne la continuïtat a llarg termini (p. 24) o per contractar personal especialitzat (p. 324). Faulhaber demana que el sistema universitari espanyol reconegui les aportacions de recerca en línia. A banda d'això, es destaca el paper d'aquestes eines en investigacions noves, així com la contribució que representen les tesis i els treballs de màster per enriquir-les (CODOLCAT, CLAUSTRA, ARQUIBANC). Altrament, es defensa la conveniència de tendir cap a processos d'estandardització per catalogar i ordenar les dades. També es debat sobre els criteris emprats per prioritzar tasques de digitalització (p. 51 i 289) i es planteja quin grau d'interacció hi ha d'haver amb l'usuari i quina presència convé que tinguin aquests recursos a les xarxes socials (p. 328). Finalment, Avenoza recorda als investigadors que cal citar les eines electròniques consultades.

Malgrat que *Humanitats a la xarxa* no pretén presentar un recull exhaustiu de recursos electrònics dedicats a l'estudi de l'època medieval, n'ofereix una mostra representativa, en què hi figuren tant projectes de grups de recerca com de biblioteques. Certament, seria recomanable elaborar un llistat en línia que en donés compte

i que permetés ampliacions. Sorprenen que, encara que el simposi tingués la finalitat de «posar en valor aquest tipus de recerca» (p. 9) i que els autors apostin per la difusió dels materials entre el públic general a través de la xarxa, s'hagi optat per una publicació (utilíssima) que no està disponible en accés obert en data del 26 de març de 2015. Això no obstant, la crònica que Glòria Sabaté en va publicar a *Llengua & Literatura* (2012, 22, p. 229-233) es pot consultar a través del portal RACO (Revistes Catalanes amb Accés Obert). Perquè aquest volum tingui el ressò que mereix pels projectes innovadors —en molts casos, consolidats— que dona a conèixer, especialment útil per als investigadors de la literatura medieval, caldria que fos una obra de consulta a l'abast dels usuaris de les biblioteques universitàries. El Catàleg Col·lectiu de les Universitats de Catalunya només dona com a resultat de la cerca del volum l'exemplar disponible, en préstec restringit, a la Biblioteca de Reserva de la UB, que va participar al simposi. Tot i que la BC també hi va intervenir, no en disposa de cap exemplar.

En definitiva, cal celebrar l'organització del primer Simposi Internacional «Humanitats en xarxa: món medieval», que va tenir lloc a la Universitat de Barcelona, donar-hi visibilitat i desitjar que tingui continuïtat en altres edicions.

GEMMA PELLISSA PRADES

PER LLEPAR-NOS ELS DITS

Libre d'aparellar menjar, Barcelona: Millennium Liber («Els nostres tresors»), 2014.

Libre de Sent Soví, ed. Joan Santanach; adaptació al català modern: Mònica Barriera; estudis introductoris: Antoni Riera, Joan Santanach, Ramón A. Banegas, Barcelona: Barcino (Set Portes, 1), 2014, 239 p.